

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

"ฉันท" เป็นคำประพันธ์ไทยประเภทหนึ่งซึ่งเป็นที่รู้จักกันอย่างแพร่หลายมาเป็นเวลานานแล้ว เนื่องจากบทร้อยกรองที่ประพันธ์ด้วยคำประพันธ์ประเภทนี้มักจะมี ความงดงามทั้งด้านเสียงและจังหวะ และถ้าวิรูจักเลือกสรรคำที่มีความหมายดี ยิ่งจะช่วยเสริมบทร้อยกรองบทนั้นให้มีความไพเราะน่าฟังมากขึ้นด้วย พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2525 ให้คำนิยามเกี่ยวกับความหมายของคำว่า "ฉันท" ว่า "ฉันท - ฉ, ฉันท (ฉันทะ -) น. ชื่อคำประพันธ์ประเภทหนึ่งที่วางคำครุ-สุ เป็นแบบต่าง ๆ (ป.)"¹ หากสังเกตจากรากศัพท์เก่าแก่ที่สุดของไทย คือ จินตามณี ก็มีส่วนหนึ่งที่อธิบายลักษณะและที่มาของฉันทดังนี้

อันว่ามนีนารณักปราชญ์ผู้ใด ใครจักเรียบระเบียบบรรดาธิบายย้ายกาพยกลอนฉันทพิศาลเรียบบรรดด้วยรัสติยะ กลระเบียบระบอบประกอบศัพท์มหานิทานตระการด้วยพฤโตไทย ไกรคำภีร์สาตราคมผสมอรธ . . .²
. . . จงรู้จักฉันททั้งหลาย คือ สีหฉันท พยัคฉันท มณฑกฉันท นาคริพันธ์ฉันทมฤคาฉันท มณีรัตนฉันท ฉันทจักร ปทุมฉันท ภูมราฉันท โตตกฉันท วัชสันตติลฉันท อินทรวีเชียรฉันท โตตกติลฉันท วิเชียรติลฉันท ติลกวีเชียร . . .³

๑โค เมาะ คลัทโท อันว่าศัพท์คือคะ อาจารย์เอนแลอาจารย์ วุจจติ กล่าวครุอิติ ชื่อครุ โล เมาะ ลัทโท อันว่าศัพท์คือละอาจารย์เอน แลอาจารย์ วุจจติ กล่าว ลหุอิติ ชื่อลหุ

¹ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2525 (กรุงเทพมหานคร: อักษรเจริญทัศน์, 2525). หน้า 246.

² กรมศิลปากร, จินตามณี เล่ม 1-2 กับบันทึกเรื่องหนังสือจินตามณีและจินตามณีฉบับพระเจ้าบรมโกศ (พระนคร: ศิลปบรรณาการ, 2504), หน้า 48.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

สโยคาคิ จ ทิโย จ นิคคหิตปโร จ โย
 ครุ วังโก ปทนต์โต วา รัสโสญโญ มัตติโก ลุข
 โย อักขโร อันว่าอักษรตัวโต สโยคาคิจ เมาะ สโย คาคิฏโต
 บังเกิดเป็นต้นแห่งสังโยค ทิโย จ เมาะ ทิฆภาว บัดโต ถึงซึ่งสวภาพ
 แห่งทิวะกิติ นิคคหิตปโร จ อันมีนิคคหิตนปลายกิติ โทติ มีโส อักขโร
 อันว่าอักษรนั้น ครุ นาม ชื่อว่าครุ วา อนึ่งโสโต โย อักขโร อันว่า
 อักษรตัวโต ปทนต์โต เมาะ จตุณัน ปาทาน อวสานะฐิโก ตั้งอยู่ในที่สุด
 แห่งบททั้งสี่ โทติ มีโสอักขโร อันว่าอักษรนั้น ครุ นาม ชื่อครุ โส ครุ
 อันว่าครุนั้น วังโก เมาะ อัทธจันท์สัณฐาโน มีสัณฐานดังพระจันทร์กึ่ง
 หนึ่ง โทติ มี ๑ อัญโญ อักขโร อันว่าอักษรอันอื่น ทิฆโตจากทิวะห้าตัว
 มัตติโก เมาะ เอกมัตติโก มีมาตราอันเดียว รัสโส นามชื่อรัสสะ โทติ มีโส
 รัสโส อันว่ารัสสะนั้น โส เมาะ ลุข นาม ชื่อลุข โทติ มี โส ลุข อันว่า
 ลุขนั้น อุขุ เมาะ สลากสัณฐาโน มีสัณฐานเหมือนด้วยไม้กลัด โทติ มี ๑
 รัสสะ ๓ คือ อออิ ทิวะ ๕ คือ อาอิอุเอโอ ครุ ๘ คือ ที่สุดบาท อาอิเอโอ
 นิคคหิต สังโยค ๑ ลุข ๓๕ คือ อออิ กข ๑๒๑ หพ . . .⁴
 . . . ๑๑ นัยหนึ่งลุข ๑๔ คือ อะอิอิอุอุอุเอียะเอือะเออะวะเอะแอะเออะ
 เออะ แลอันนั้นสังสกฤตเอาเป็นลหุด้วยแล จบทั้ง กข เอาเป็นลหุจุจ ๑๕
 อักษรนี้สิ้น . . .⁵

ส่วนคำรำนันท์วรรณพฤติและมาตราพฤติของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส
 กล่าวถึงแต่เพียงที่มาของฉันทเท่านั้น นอกนั้น เป็นการอธิบายวิธีและแบบแผนการประพันธ์ฉันทแต่ละ
 ชนิดโดยไม่ได้ให้ความหมายของฉันทไว้

๑๑ ผู้ผนวช เสนอนามยศ กรมานุชิตชิโนรส

ระจิตประดิดแสดงสาร

๑๒ พฤตโตไทยฉันทตำนาน แปลเปลี่ยนโวหาร

มคธคัมภีร์ภาษา

๑๓ แปลเป็นสยามพากย์พจนาน ค่อ เต็มโบราณ

ฉะแบบบัญญัติฉันทฉันท

⁴ กรมศิลปากร, จินตามณี เล่ม 1-2 กับบันทึกเรื่องหนังสือจินตามณีและจินตามณีฉบับ
 พระเจ้าบรมโกศ, หน้า 50-51.

⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 52.

- ๑ ขอบพระนามไตรรัตน์ฯ จัดกัน จันไรไภยัน
 ตะรายบาราศอาตมา
- ๒ จักเริ่มจรเชรชกธา วรรณพฤดี คณา
 กำหนดบัญญัติอย่างถกกล
- ๓ อิกมาตราพฤดีเพียรนิพนธ์ อัษฎาพิชิตล
 คำหรับแต่ปางไปมี⁶

แต่ถึงอย่างไรก็พอจะสังเกตได้แล้วว่า ลักษณะสำคัญซึ่งทำให้ฉันทมีลักษณะแตกต่างจากคำประพันธ์ไทยประเภทอื่น ๆ ก็คือ ข้อบังคับเรื่องคำครุ-ลหุ

ในงานวิจัยเรื่อง "การศึกษาเชิงวิเคราะห์คำประพันธ์ประเภทฉันทสมัยอยุธยา" ของ มารศรี ศุภวิไล ได้อธิบายถึงความหมาย ที่มา ลักษณะ ตลอดจนวิวัฒนาการของฉันทจากคำประพันธ์ของอินเดียมาเป็นคำประพันธ์ประเภทฉันทของไทย ตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนกระทั่งถึงสมัยอยุธยาไว้ดังนี้

1. ความหมายของคำว่า "ฉันท" ในระดับกว้าง หมายถึง คำประพันธ์ร้อยกรองทั่วไป โดยไม่จำกัดลักษณะเฉพาะ
2. ความหมายของคำว่า "ฉันท" ในระดับแคบ หมายถึง คำประพันธ์ร้อยกรองที่มีองค์ประกอบที่สำคัญคือ เสียงสั้นและเสียงยาว อันเกิดจากคำครุ-ลหุ

คำว่า "ฉันท" มีความหมายแคบและเฉพาะเจาะจงมากขึ้น ตั้งแต่สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เป็นต้นมา จนกระทั่งปัจจุบัน โดยเน้นถึงลักษณะคำประพันธ์ที่ได้แบบอย่างจาก คัมภีร์จูดิตทัยของอินเดียและมีคำครุ-ลหุ เป็นส่วนประกอบที่สำคัญ ปัจจุบันเราจึงพบฉันทที่มีความหมายในระดับแคบเท่านั้น

แต่เดิมนั้นฉันทเป็นคำประพันธ์ของอินเดีย ชาวอินเดียยกย่องว่าฉันทเป็นวรรณกรรมที่ศักดิ์สิทธิ์และสูงส่ง มีการใช้ฉันทบูชาในพิธีศักดิ์สิทธิ์ เพื่อส่งผลให้ผู้กระทำพิธีได้ไปสู่สวรรค์ และชาวอินเดียยังถือว่าฉันทเป็นวิชาหนึ่งที่ชั้นชั้นสูงต้อง เรียนรู้อีกด้วย ในสมัยพระเวทมีการใช้ฉันทแต่งบทสวดในคัมภีร์พระเวท หลังจากสมัยพระเวทแล้วมีการปรับปรุงด้านฉันทลักษณะของฉันทให้เคร่งครัดมากขึ้น ฉะนั้นในยุคนี้กฎเกณฑ์ในการแต่งฉันทจึง เริ่มคงรูปและมีแบบแผนเดียวกัน เกิดการกำหนด

⁶ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, ใน "ตำราฉันทวรรณพฤดีและมาตราพฤดี" ชุมนุมคำรากลอนฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ, พิมพ์ครั้งที่สอง (กรุงเทพฯ: องค์การคำของคุรุสภา, 2519), หน้า 1-2.

คำครุ-ลหุไว้ตายตัว และ เครื่องขรต์ เรื่องจำนวนพยางค์ในฉันทแต่ละบทด้วย ฉันทหลังสมัยพระเวท นี้สามารถแบ่งได้เป็น 2 กลุ่ม ได้แก่

1. อักษรฉันท เป็นฉันทที่กำหนดลักษณะด้วยจำนวนพยางค์ในแต่ละบาท วิธีการแบ่ง คณะถือตามจำนวนครุ-ลหุซึ่งมีค่าเท่ากัน แบ่งเป็น 2 ประเภท ได้แก่ ไศลกและฉันทวรรณพฤติ ลักษณะฉันทวรรณพฤติในสมัยพระเวท คือ มีจำนวนพยางค์ในแต่ละบทไม่เกิน 32 พยางค์ ร้อยกรอง สันสกฤตส่วนใหญ่ใช้ฉันทกลุ่มนี้

2. มาตราฉันท เป็นฉันทที่กำหนดลักษณะด้วยจำนวนมาตรา ถือว่าคำครุ-ลหุมีความ ยาวในการออกเสียงไม่เท่ากัน ลหุมีค่าเพียงครึ่งหนึ่งของครุ การแบ่งต้อง เทียบคำครุ-ลหุ เป็น มาตราเสียก่อน มิได้กำหนดด้วยจำนวนคำครุ-ลหุอย่างฉันทวรรณพฤติ มีจำนวนพยางค์ตั้งแต่ 32 พยางค์ขึ้นไป ฉันทประเภทนี้คือฉันทมาตราพฤติ

กฎเกณฑ์การแต่งคำประพันธ์บาลีสันสกฤตแสดงถึงความรู้ระดับสูงของกวีอินเดีย ดังนั้น จึงมีการสร้างเทคนิคใหม่ ๆ ในการแต่งฉันท อักษรฉันทนับว่าเป็นพัฒนาการล่าสุดในพระไตรปิฎก บาลี มีการกำหนดจำนวนพยางค์ไว้อย่างแน่นอนทำให้รูปแบบของฉันทตายตัวขึ้น ชาวอินเดียจึง นิยมแต่งอักษรฉันทมากกว่ามาตราฉันท คำราฉันทอินเดียที่สำคัญ ๆ มีหลายเล่ม แต่การประพันธ์ ฉันทไทยมีต้นเค้ามาจากคัมภีร์รูดโตทัย

ส่วนคำราฉันทไทยเกิดขึ้นจากอิทธิพลคำราฉันทอินเดีย ส่วนหนึ่งมีลักษณะเป็นคำรา อีก ส่วนหนึ่งเป็นการรวบรวมลักษณะการแต่งฉันทชนิดต่าง ๆ มี 3 เล่ม ได้แก่ จินตามณี คำราฉันท- วรรณพฤติ และมาตราพฤติ และฉันทศาสตร์ของนายฉันท ขำวิไล ตามลำดับ

ไทยกับอินเดียมีการติดต่อกันทางด้านการค้าและการศาสนา ทำให้ไทยเรามีโอกาสรับ วิธีการแต่งฉันทมาจากอินเดีย กวีไทยพยายามทดลองและดัดแปลงฉันทให้มีลักษณะเหมาะสมกับความ นิยมในการแต่งร้อยกรองแบบไทย ทำให้ฉันทไทยมีลักษณะต่างจากฉันทอินเดีย กล่าวคือ มีการ

คัมภีร์รูดโตทัย เป็นคำราฉันทที่แต่งขึ้นในลังการะหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 12 ผู้แต่งคือ นักไวยากรณ์บาลีชื่อ โมคคัลลานะ มีสมณศักดิ์เป็นพระสังฆราชชิต เถระ คำราฉันทเล่มนี้แสดงลักษณะ การแต่งฉันทในภาษาบาลี อีกทั้งยังเป็นการรวบรวมฉันทชนิดต่าง ๆ ทั้งเก่าและใหม่ ซึ่งปรากฏใน หนังสือภาษามคธและสันสกฤตหลายเล่ม ให้เป็นหมวดหมู่อีกด้วย

กำหนดวรรค บาท บท เป็น ไปเพื่อประโยชน์ในการรับส่งสัมผัส และเพื่อความสะดวกความไพเราะ ตามท่วงทำนองการแต่งฉันท์แต่ละชนิด มีการปรับแบบแผนการกำหนดคำครุ-ลหุให้เป็นไปตาม อักษรวิธีไทย แต่การกำหนดคำครุ-ลหุก็คงยึดถือการออกเสียงในภาษาไทยมากกว่ารูปคำ และมี การเพิ่ม เติมการสัมผัสอัน เป็นลักษณะเด่นที่จะขาดเสียมิได้ของร้อยกรองไทยทุกประเภท กล่าวคือ มีการกำหนดสัมผัสบังคับ เป็นสัมผัสระหว่างวรรคและระหว่างบท นอกจากนี้ก็วิบางท่านยังนิยมใช้ สัมผัสใน เพิ่มขึ้นอีกด้วย มีการเพิ่มชนิดและขนาดความยาวของฉันท์มากขึ้น อีกทั้งยังมีการ คิดค้น นำลักษณะกลบทมาใช้ประพันธ์ฉันท์ได้อย่างไพเราะอีกด้วย

ในสมัยสุโขทัย เมื่อพญาลิไททรงพระราชนิพนธ์ไตรภูมิพระร่วง ได้มีการรวบรวม คัมภีร์ทางพุทธศาสนา ซึ่งแต่งเป็นฉันท์หลายเล่ม เข้าใจว่ากวีไทยในสมัยนี้คงรู้จักฉันท์แล้ว แต่ก็ไม่มียุทธศาสตร์ปรากฏ หลักฐานการแต่งฉันท์ปรากฏขึ้นครั้งแรกในสมัยสมเด็จพระบรมไตร- โลกนาถแห่งกรุงศรีอยุธยา คือ มหาชาติคำหลวง กัณฑ์มหาพน แต่ก็เป็นเพียงขั้นแรกเริ่มโดยการ นำฉันท์มา เป็นส่วนประกอบในการแต่งร่วมกับคำประพันธ์ประเภทอื่น เท่านั้น หลังจากนั้นกวีไทย ได้พยายามทดลองประพันธ์ฉันท์ ฉันท์ เริ่มทวีบทบาทและความสำคัญเพิ่มขึ้น จนกระทั่งมีการนำ ฉันท์มาประพันธ์เป็น เรื่องราวและแยกออกมา เป็นวรรณกรรมประเภทหนึ่งต่างหากในสมัย สมเด็จพระนารายณ์มหาราช สมัยนี้มีวรรณกรรมคำฉันท์เกิดขึ้นหลาย เรื่องในสมัยนี้นับว่าฉันท์มี ความเปลี่ยนแปลงพัฒนาขึ้น คือ กวีสามารถนำฉันท์ชนิดต่าง ๆ มาประยุกต์เป็นแบบไทยได้และยัง สอดคล้องกับทำนองการประพันธ์ของร้อยกรองไทยประเภทอื่น เป็นอย่างดี คือ สามารถประพันธ์ ให้มีสัมผัส เชื่อมโยงกันอย่างดีทุกบาทและสามารถพลิกแพลงประพันธ์ให้เป็นกลบทได้อย่างดี ความ นิยมประพันธ์และอ่านฉันท์ขยายตัวออกไป มีการประพันธ์ฉันท์ เพื่อประกอบพิธี ประกอบการมหรสพ และเป็นตำราเรียนในการประพันธ์ฉันท์ให้ถูกต้อง เป็นระเบียบแบบแผนเดียวกัน

ฉันท์ที่กวีอยุธยานำมาใช้ เป็นฉันท์วรรณคดีล้วน เนื่องจากแบบแผนการประพันธ์ไม่ยุ่งยาก ซับซ้อนนัก โดยมากเป็นฉันท์เดี่ยว ฉันท์เดี่ยวที่พบในวรรณกรรมอยุธยา มี 7 ชนิด ได้แก่ อินทรวีเชียร- ฉันท์ 11 วสันตติลกฉันท์ 14 ไตรภูกฉันท์ 12 มาลินีฉันท์ 15 สัททูลวิกกีฬฉันท์ 19 สัทธราฉันท์ 21 และฉันท์ที่ไม่ปรากฏนามมีบาทละ 25 พยางค์ นอกจากนี้ยังมีการดัดแปลง เป็น ฉันท์ประสมบ้าง แต่ปรากฏเพียง 3 ชนิด ได้แก่ วิเชียรติลกฉันท์ ติลกวิเชียรฉันท์ และ ไตรภูกติลกฉันท์

วรรณกรรมประเภทฉันทสัณยอยุธยาที่เหลือตกทอดมาถึงปัจจุบันมีน้อยมากเพียง 8 เรื่อง เท่านั้น ในจำนวนนี้ 2 เรื่อง เป็นวรรณกรรมที่ใช้ประกอบคำประพันธ์ประเภทอื่น คือ มหาชาติ - คำหลวง กัณฑ์มหาพน และ จินตามณี นอกจากนั้นเป็นวรรณกรรมคำฉันท์ ได้แก่ คำฉันท์ดุขุขี้สังเวย กล่อมช้างของเก่า 2 ฉบับ นิราศยี่ดาหรือราชาพิลาปคำฉันท์ เลือโคคำฉันท์ สมุทรโฆษคำฉันท์ และอนิรุทธคำฉันท์⁸

ส่วนสมัยธนบุรีนั้น เนื่องจากมีระยะเวลาเพียง 15 ปีเท่านั้น อีกทั้งมีวรรณกรรม ประเภทฉันทเกิดขึ้นเพียงไม่กี่เรื่อง เช่น อิเหนาคำฉันท์ของหลวงสรวิชิต (ทน) (พ.ศ. 2322) และกฤษณาสอนน้องคำฉันท์ของพระภิกษุอินและพระยาราชสุภาวดี (พ.ศ. 2312-2319) จึงไม่สามารถสังเกตเห็นความเปลี่ยนแปลงซึ่งแตกต่างไปจากวรรณกรรมประเภทฉันทสัณยอยุธยาได้ เท่าใดนัก วรรณกรรมประเภทฉันทสมัยธนบุรีนี้มีลักษณะเหมือนกับวรรณกรรมประเภทฉันทสัณยอยุธยา เพราะเกิดขึ้นในยุคสมัยที่ใกล้เคียงกัน

⁸ข้อความตั้งแต่ตอนที่กล่าวถึงความหมายของฉันท ฉันทอื่นแต่เพียง ความ เป็นมาของฉันท ไทย จนกระทั่งตอนที่กล่าวถึงฉันทสัณยอยุธยา เก็บความจากวิทยานิพนธ์ ภารศรี ศุภวิไล, "การศึกษาเชิงวิเคราะห์คำประพันธ์ประเภทฉันทสัณยอยุธยา," วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528, หน้า 11-100. (อัดสำเนา)

ครั้นมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ในสมัยรัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 2 กวีหันไปนิยมแต่งกลอนกันมาก ทำให้การประพันธ์ฉันทลักษณ์ก็ขาดหายไปช่วงระยะเวลาหนึ่ง วรรณกรรมประเภทฉันทลักษณ์มาเริ่มปรากฏหลักฐานซึ่งเห็นอย่างชัดเจนอีกครั้งหนึ่งในสมัยรัชกาลที่ 3 ผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการริเริ่มการประพันธ์ฉันทลักษณ์ คือ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงนิพนธ์ฉันทลักษณ์ขึ้น เนื่องจากทรงต้องการแสดงฝีมือด้านการประพันธ์ให้ปรากฏโดยสังเกตได้จากจุดมุ่งหมายที่ปรากฏท้ายเรื่อง สมุทรโฆษคำฉันท์ความว่า

โดยมูมานะเหตุภัย อดสูดูโทษขย

กวีฤาแล้งแหล่งสยาม⁹

บทพระนิพนธ์ประเภทฉันทลักษณ์ทั้งการให้ความรู้และความบันเทิง เช่น สมุทรโฆษคำฉันท์ ตอนปลาย กฤษณาสนน้องคำฉันท์ สรรพสิทธิ์คำฉันท์ และยังทรงนิพนธ์คำฉันท์เล่มสำคัญซึ่งสันนิษฐานว่า กวีในสมัยต่อมาใช้เป็นแนวทางในการประพันธ์ฉันทลักษณ์ นั่นคือตำราฉันทวรรณคดีและมาตราพฤติ นอกจากนี้ยังมีพระยาอิศรานุภาพ (อัน) กวีผู้มีฝีมือด้านการประพันธ์ฉันทลักษณ์ในสมัยรัชกาลที่ 4 แต่ผลงานของท่านไม่เป็นที่รู้จักแพร่หลายนัก เมื่อสังเกตลักษณะวรรณกรรมประเภทฉันทลักษณ์ในสมัยนี้ยังคงลักษณะยึดถือแบบแผนการประพันธ์ตามแบบสมัยอยุธยาด้วยการพยายามดำเนินตามแนวขนบนิยมของวรรณกรรมที่เคยประพันธ์กันมาทั้งด้านรูปแบบและเนื้อหา ทำให้การประพันธ์ฉันทลักษณ์มิได้แปลกแหวกแนวจากเดิมเท่าใดนัก

วรรณกรรมประเภทฉันทลักษณ์มีความเฟื่องฟูที่สุดอีกครั้งหนึ่งและสามารถมองเห็นความเปลี่ยนแปลงจากเดิมได้อย่างชัดเจนในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 ความเปลี่ยนแปลงด้านกฎเกณฑ์แบบแผนการประพันธ์ฉันทลักษณ์เริ่มเห็นได้ชัดเจนในสมัยรัชกาลที่ 5 กวีรักษากฎเกณฑ์ในการใช้

⁹พระมหาราชครู และคณะ, สมุทรโฆษคำฉันท์, พิมพ์ครั้งที่ 3 (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภาบางลำพู, 2493), หน้า 244.

คำครุ-ลหุ ตามรูปคำอย่าง เครื่องครัด เพิ่มขึ้น มีความตื่นตัวในการประพันธ์และการอ่านฉันท์เพิ่มขึ้น โดยเฉพาะในสมัยรัชกาลที่ 6 อาจถือได้ว่าเป็นยุคทองของวรรณกรรมประเภทฉันท์ เพราะนอกจากปริมาณฉันท์ที่เพิ่มมากขึ้นแล้ว วรรณกรรมประเภทฉันท์ที่เกิดขึ้นในสมัยนี้มีหลาย เรื่องที่มีคุณค่าอีกด้วย เช่น บทพระราชนิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา พระนลคำฉันท์ อิลาธคำฉันท์ และสามัคคีเภทคำฉันท์ เป็นต้น มีกวีหลายท่านในสมัยนี้มีฝีมือทางการประพันธ์อย่างหาตัวจับยาก วรรณกรรมประเภทฉันท์ที่ปรากฏในสมัยนี้มีรูปแบบและเนื้อหาที่หลากหลาย มีทั้งขนาดสั้นและขนาดยาว และมีการดำเนินตามขนบนิยม และสร้างสรรค์ให้ก้าวหน้ากว่าเดิม

เนื่องจากยังไม่มีผู้ใด เคยศึกษาวิจัย เรื่องวรรณกรรมประเภทฉันท์ในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 มาก่อน ผู้วิจัยเห็นว่าวรรณกรรมประเภทฉันท์ในสมัยนี้มีความน่าสนใจจึงได้นำมาศึกษาอย่างกว้างขวาง เพราะจะช่วยให้สังเกตเห็นพัฒนาการอย่างต่อเนื่องของวรรณกรรมประเภทฉันท์ ได้เห็นความก้าวหน้าและคุณค่าของวรรณกรรมประเภทนี้ และถ้าเทียบกับสมัยต่อมาจะพบว่า วรรณกรรมประเภทฉันท์ในสมัยต่อมาจะไม่ค่อยมี เรื่องที่ดีเด่น และใช้ในจุดประสงค์ที่หลากหลาย เท่ากับสมัยนี้ เพราะระยะหลังร้อยกรองทุกประเภท เริ่มซบเซาลง เนื่องจากร้อยแก้วมีอิทธิพลและทวีบทบาทในชีวิตประจำวันมากขึ้น เป็นลำดับ การประพันธ์ฉันท์จึง เป็นไปเพื่อการแสดงฝีมือในโอกาสสำคัญเท่านั้น

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาลักษณะวรรณกรรมประเภทฉันท์ในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 ทั้งด้านฉันทลักษณ์ ขนบนิยมในการประพันธ์ จุดมุ่งหมายในการประพันธ์ และเนื้อหา
2. เพื่อศึกษาลักษณะดีเด่นด้านวรรณศิลป์ ของวรรณกรรมประเภทฉันท์ในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6

ขอบเขตของการวิจัย

วรรณกรรมประเภทฉันท์ในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 มีทั้งขนาดยาวและขนาดสั้น ทั้งนี้ไม่รวมถึงวรรณกรรมที่ใช้ฉันท์ เป็นส่วนประกอบในการประพันธ์ร่วมกับคำประพันธ์ประเภทอื่น

วิธีที่จะดำเนินการวิจัย

1. สํารวจและคัด เลือกรวบรวมกรรมประเภทฉันทที่ปรากฏในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6
2. ศึกษาทฤษฎีที่เป็นประโยชน์ต่อการวิจัย
3. รวบรวมข้อมูลและจัดแบ่งประเภท
4. วิเคราะห์ข้อมูลและเรียบเรียง เพื่อนำเสนอในแต่ละบท
5. สรุปและรายงานผล

การสำรวจการวิจัยอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมประเภทฉันทมีไม่มากนัก ส่วนใหญ่จะเป็นการศึกษาวรรณกรรมคำฉันทเฉพาะ เรื่องหรือ เป็นการศึกษาผลงานของกวีแต่ละท่านมากกว่า เป็นการศึกษาวรรณกรรมประเภทฉันทในแต่ละสมัย ซึ่งจะได้นำเสนอดังต่อไปนี้

1. "การศึกษาเชิงวิเคราะห์คำประพันธ์ประเภทฉันทสมัยอยุธยา" ของ มารศรีศุภวิไล วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ.2528

วิทยานิพนธ์เล่มนี้มุ่งศึกษาวิเคราะห์คำประพันธ์ประเภทฉันทในสมัยอยุธยาในด้านรูปแบบมากกว่า เนื้อหา โดย เน้นศึกษาเกี่ยวกับรูปแบบ ลักษณะและพัฒนาการของ คำประพันธ์ประเภทฉันทสมัยอยุธยา เริ่มต้นด้วยการอธิบายความหมายและที่มาของ คำประพันธ์ประเภทฉันทตั้งแต่กำเนิด ลักษณะการแต่ง รวมทั้งคำรามันท์ทั้งของอินเดียและของไทย ต่อจากนั้นจึงกล่าวถึงวรรณกรรมประเภทฉันทสมัยอยุธยาว่ามีทั้งวรรณคดีฉันทและวรรณคดีที่ใช้ฉันทประกอบ ลักษณะคำฉันทซึ่งมีทั้งฉันทเดี่ยวและฉันทประสม นอกจากนี้ยังกล่าวถึงลักษณะอื่น ๆ ของฉันทไทย ได้แก่ การกำหนดวรรค บาท บท การกำหนดคำครุ-ลหุ การกำหนดคณะและการกำหนดสัมผัส อันเป็นลักษณะที่เด่นที่สุดของฉันทไทย ตอนท้ายยังได้กล่าวถึงพัฒนาการแต่ง ฉันทสมัยอยุธยาทั้งการใช้ฉันทต่าง ๆ และความสัมพันธ์ระหว่างชนิดของฉันทและ เนื้อหาอีกด้วย

วิทยานิพนธ์เล่มนี้นับ เป็นงานวิจัยที่ริ เริ่มการศึกษาวรรณกรรมประเภทฉันทตามยุคสมัยซึ่งเห็นได้ชัด เจนที่สุด เป็นแนวทางให้ผู้วิจัย เกิดความคิดที่จะศึกษาวรรณกรรมประเภทฉันทในสมัยหลัง เพื่อสังเกตพัฒนาการที่ก้าวหน้าไปกว่าวรรณกรรมประเภทฉันทสมัยอยุธยา

2. "วิจารณ์เรื่องมัทนะพาธาหรือค่านานดอกกุหลาบ บทพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว" ของ กุหลาบ ไม้เรียง วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิตของคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ.2489

เนื้อความของวิทยานิพนธ์เล่มนี้แบ่งออกเป็น 2 ตอน ตอนแรกเกี่ยวกับพระราชประวัติด้านการประพันธ์และพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ส่วนตอนที่สองกล่าวถึงเรื่องมัทนะพาธา เป็นการวิจารณ์เชิงวรรณกรรมคือวิจารณ์ด้านเนื้อเรื่อง การดำเนินเรื่อง ตัวละคร วิธีการแสดง การแต่งกาย ฉาก ดนตรี ฉันทลักษณ์ และจบลงด้วยการประเมินคุณค่าของบทละคร เรื่องนี้

วิทยานิพนธ์เล่มนี้มุ่งศึกษาเฉพาะเรื่องมัทนะพาธาซึ่งเป็นวรรณกรรมคำฉันท์เล่มหนึ่งในสมัยรัชกาลที่ 6 นอกจากนี้ยังมีเนื้อความบางตอนกล่าวถึงคำประพันธ์ประเภทฉันทอีกด้วย

3. "พระนิพนธ์ประเภทฉันทของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส" ของ เอมอร ชิตตะโสภณ วิทยานิพนธ์ปริญญอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ.2512

วิทยานิพนธ์เล่มนี้มุ่งศึกษาพระนิพนธ์ประเภทฉันทของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ส่วนหนึ่งศึกษาเรื่องฉันทเพื่อยืนยันว่ากวีไทยแต่เดิมมีหลักเกณฑ์ในการกำหนดคำครุ-ลหุไม่เหมือนกับที่กำหนดไว้ในภาษาบาลี คือ กำหนดตามการออกเสียงตามลักษณะภาษาไทยเป็นเกณฑ์มากกว่ารูปคำ อีกส่วนหนึ่งเป็นการวิเคราะห์พระนิพนธ์ประเภทฉันทเรื่องต่าง ๆ อันแสดงถึงพระอัจฉริยภาพขององค์กวี เพราะงานพระนิพนธ์เหล่านี้มีทั้งลักษณะเด่นในเรื่องเสียงของคำ ความหมายและรส นอกจากนี้ยังมีคุณค่าในด้านคำสอนและคติเตือนใจอีกด้วย

ถึงแม้ว่าวิทยานิพนธ์เล่มนี้จะไม่ใช่วิธีการศึกษาเรื่องวรรณกรรมประเภทฉันทในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 โดยตรง แต่ก็ยังมีข้อคิดเห็นเกี่ยวกับการกำหนดคำครุ-ลหุที่น่าสนใจและเป็นประโยชน์อย่างยิ่ง

4. "สมุทรโฆษคำฉันท์ส่วนที่แต่งสมัยกรุงศรีอยุธยา; การวิเคราะห์และวิจารณ์เชิงประวัติ" ของ สุมาลี กิยะกุล วิทยานิพนธ์ปริญญอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ.2518

วิทยานิพนธ์เล่มนี้มุ่งศึกษาวิเคราะห์และวิจารณ์เฉพาะ เรื่อง สมุทรโฆษคำฉันท์ ส่วนที่แต่งในสมัยกรุงศรีอยุธยา ส่วนใหญ่เป็นการศึกษาวิเคราะห์เชิงประวัติของสมุทรโฆษคำฉันท์ และวรรณกรรมสมัยอยุธยาที่เกี่ยวข้องกับสมุทรโฆษคำฉันท์ในเชิงประวัติ เพื่อแสดงว่าสมุทรโฆษคำฉันท์ เป็นผลงานที่เกิดขึ้นในระหว่างรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ และสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 มิใช่ผลงานร่วมของกวีสองท่านในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชตามที่เชื่อถือกันมาแต่เดิม แต่ส่วนที่จะเป็นประโยชน์ต่อการวิจัยต่อไปก็คือ การกล่าวถึงกำเนิดและวิวัฒนาการของฉันทการแบ่งประเภทฉันทตามจุดประสงค์ในการประพันธ์และตามยุคสมัยประวัติศาสตร์ รวมทั้งกล่าวถึงลักษณะของฉันทและวรรณกรรมคำฉันท์ด้วย

5. "การศึกษาเชิงวิเคราะห์สรรพสิทธิ์คำฉันท์กับสรรพสิทธิชาดก" ของ วีรชัย ปิยสุนทรวงษ์ วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. 2523

วิทยานิพนธ์เล่มนี้เป็นการศึกษาวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบระหว่างสรรพสิทธิ์คำฉันท์และสรรพสิทธิชาดก ทั้งในด้านประวัติผู้แต่ง ปีที่แต่ง ที่มาของเรื่อง จุดประสงค์ในการแต่งรูปเรื่อง แก่นเรื่อง โครงเรื่อง ตัวละคร ฉาก เรื่อง เสริมและภาษาวรรณศิลป์ นับว่าเป็นการให้ความรู้เกี่ยวกับวรรณกรรมประเภทฉันทเล่มหนึ่งในสมัยก่อนรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6

6. "การศึกษาเชิงวิเคราะห์อุเทนคำฉันท์ ของพระยาอิสราอนุภาพ (อัน)" ของ รัตนา นครศรี วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. 2524

วิทยานิพนธ์เล่มนี้เป็นการศึกษาเชิงวิเคราะห์อุเทนคำฉันท์อย่างละเอียดทั้งด้านการสอบทานต้นฉบับ ตัวเขียน ความนิยมและที่มาของเรื่อง ลักษณะคำประพันธ์ กลวิธีในการประพันธ์และการดำเนินเรื่อง การใช้ภาษาและภาษาวรรณศิลป์ในอุเทนคำฉันท์อันเป็นวรรณกรรมประเภทฉันทเล่มหนึ่งในสมัยรัชกาลที่ 4

7. "การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องพระนลคำฉันท์" ของ อมรรัตน์ เนตรมุกดา วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. 2527

วิทยานิพนธ์เล่มนี้ เป็นการศึกษาเชิงวิเคราะห์ เรื่องพระนลคำฉันท์ แบ่ง เป็น 2 ตอน คือ ตอนแรกเป็นการ เปรียบเทียบเพื่อแสดงว่า เรื่องพระนลคำฉันท์ที่มีที่มาจาก นโสภาขุยานมู ฉบับของ ติน มิลแมน ทั้งด้านโครงเรื่อง เนื้อเรื่อง แก่นเรื่อง การสร้างตัวละคร ตลอดจน กลวิธีการประพันธ์ ส่วนตอนที่สอง เป็นการศึกษา ลักษณะเด่นในการใช้คำ อักษรวิธี รวมทั้งด้าน วรรณศิลป์ที่ปรากฏในพระนลคำฉันท์ เพื่อประเมินคุณค่า ถึงแม้ว่าวิทยานิพนธ์เล่มนี้จะเป็นการศึกษา เฉพาะเรื่อง แต่ก็มีประโยชน์ต่อการวิจัยวรรณกรรมประเภทฉันท์ในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 เพราะเป็นการศึกษาวรรณกรรมประเภทฉันท์ เล่มหนึ่งในสมัยรัชกาลที่ 6

8. "การศึกษาเชิงวิเคราะห์วรรณกรรมของหลวงธรรมาภิมมภ์ (ถึก จิตรกถึก) วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. 2528

วิทยานิพนธ์เล่มนี้มุ่งศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมของหลวงธรรมาภิมมภ์ (ถึก จิตรกถึก) ทั้งหมด ทั้งในด้านรูปแบบและเนื้อหา รวมทั้งลักษณะดีเด่นทางวรรณศิลป์ หลวงธรรมาภิมมภ์ เป็นกวีเอกผู้หนึ่งในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 ผลงานส่วนใหญ่ของท่านประพันธ์ ด้วยฉันท์ ซึ่งจะ เป็นประโยชน์ต่อการวิจัยครั้งนี้เพิ่มขึ้น

9. "ข้อสังเกตบางประการเกี่ยวกับฉันท์ไทย" ของ สุมาลี วีระวงศ์ บทความจาก วารสารภาษาและหนังสือ ปีที่ 19 ฉบับที่ 1 ประจำเดือน เมษายนถึงกันยายน พ.ศ. 2529 ของ สมาคมภาษาและหนังสือแห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์

บทความนี้เป็นการตั้งข้อสังเกต เกี่ยวกับการกำหนดคำครุ-ลหุในการประพันธ์ฉันท์ โบราณว่ากวีไทยโบราณยึดถือกฎเกณฑ์เชิงเสียงในการกำหนดคำครุ-ลหุ แต่กวีรุ่นหลังอาจตีความ กฎเกณฑ์ทางฉันท์ลักษณะข้อนี้ไม่ตรงกับ เจตนาของ ผู้ประพันธ์ฉันท์ เหล่านั้นจึงยึดมั่นใน รูปตัวสะกดมากกว่า กฎเกณฑ์เชิงเสียง ผู้วิจัยอธิบาย เรื่องนี้โดยการชี้ให้เห็นถึงความแตกต่างระหว่างฉันท์และกาพย์ ซึ่งขึ้นอยู่กับกฎเกณฑ์เชิงเสียงที่กวีเลือกใช้ และให้เหตุผลในการที่กวีสมัยหลังหันไปยึดมั่นในรูปตัว สะกดมากกว่าการยึดหลักการออกเสียงว่า เนื่องมาจากการค้นคว้าที่มาของฉันท์และการรวบรวม แบบฉันท์จากคัมภีร์บาลี-สันสกฤตออก เผยแพร่ให้กวีได้ทราบจึงยึด เป็นแบบแผนกัน ต่อมาจนกระทั่ง ปัจจุบัน

จากการสำรวจงานวิจัยอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับ เรื่องฉันททำให้ผู้วิจัยทราบว่า มีผู้สนใจศึกษาวรรณกรรมประเภทฉันทไม่น้อย แต่เป็นไปในลักษณะการศึกษา เฉพาะ เรื่องหรือการศึกษา ผลงานของกวีแต่ละท่าน เป็นส่วนมาก การศึกษาวรรณกรรมประเภทฉันทในแต่ละสมัยยังมีน้อย ฉะนั้นผู้วิจัยจึงได้เลือกศึกษาวรรณกรรมประเภทฉันทในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 เพราะนอกจากจะไม่เคยมีใครศึกษามาก่อนแล้ว ยังเป็นการเผยแพร่ความรู้ความ เข้าใจในเรื่องวรรณกรรมประเภทฉันทให้กว้างขวางยิ่งขึ้นอีกด้วย

ทฤษฎีที่สำคัญ สมมติฐาน หรือแนวคิดที่จะนำมาใช้ในการวิจัย

วรรณกรรมประเภทฉันทในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 มีทั้งแนวขนบนิยมและแนวสร้างสรรค์ในจำนวนนี้ หลายเรื่องมีความดีเด่นทั้งด้าน เนื้อหาและวรรณศิลป์

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการวิจัย

1. ได้ทราบถึงลักษณะวรรณกรรมประเภทฉันทที่ปรากฏในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 ซึ่งมีทั้งแนวขนบนิยมและแนวสร้างสรรค์
2. เพื่อ เป็นการ เผยแพร่วรรณกรรมประเภทฉันทให้ เป็นที่สนใจอย่างกว้างขวางยิ่งขึ้น
3. เพื่อ เป็นแนวทาง ในการพัฒนาการ แต่ง คำประพันธ์ เพื่อที่จะได้มีการสร้าง ผลงานวรรณกรรมประเภทฉันทเพิ่มขึ้น

ข้อตกลง เบื้องต้น

วรรณกรรมประเภทฉันท หมายถึง วรรณกรรมที่แต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทฉันท ซึ่งมีทั้งคำประพันธ์ประเภทฉันทล้วน และวรรณกรรมที่แต่งด้วยฉันทสลับกับกาพย์ ทั้งนี้ไม่รวมถึงวรรณกรรมที่ใช้ฉันท เป็น เพียงส่วนประกอบในการ แต่งร่วมกับคำประพันธ์ประเภทอื่น

รายชื่อวรรณกรรมประเภทฉันทที่สำคัญ ซึ่ง ใช้ เป็นตัวอย่างประกอบในวิทยานิพนธ์ เล่มนี้¹⁰ ได้แก่

1. บทละครพูดคำฉันท เรื่องมัทนะพาธา พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

¹⁰ นอกจากนี้ยังมีวรรณกรรมประเภทฉันท เบ็ดเตล็ด เรื่องอื่น ๆ อีกดังปรากฏรายละเอียด อยู่ในภาคผนวก ข .

2. พระนลคำฉันท์ พระนิพนธ์พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์
3. อิลราชคำฉันท์ ของพระยาศรีสุนทรโวหาร (ผัน สาลักษณ์)
4. สามัคคีเภทคำฉันท์ ของ นายชิต บุรทัต
5. เวทีพะชะดกคำฉันท์ ของ นายชิต บุรทัต
6. คำฉันท์สามัคคีธรรมบรรยาย ของ พระยาอุปกิตศิลปสาร (นิ่ม กาญจนาชีวะ)
7. คำฉันท์เทวธรรมบรรยาย ของ พระยาอุปกิตศิลปสาร (นิ่ม กาญจนาชีวะ)
8. คำฉันท์ย่อเกียรติชวานครราชสีมา ของ พระยาอุปกิตศิลปสาร (นิ่ม กาญจนาชีวะ)
9. คำฉันท์ดุขฎิสังเวยกล่อมพระเสวตรวชิรพาหะ ของ หลวงธรรมมาภิรมย์ (ถึก

จิตรกถิก)

10. กฏาทกคำฉันท์ ของ หลวงธรรมมาภิรมย์ (ถึก จิตรกถิก)
11. วินิตวานิชคำฉันท์ ของ หลวงธรรมมาภิรมย์ (ถึก จิตรกถิก)
12. ปทุมวดีคำฉันท์ ของ หลวงธรรมมาภิรมย์ (ถึก จิตรกถิก)
13. เฉลิมพระเกียรติกษัตริ์คำฉันท์ พระนิพนธ์พระเจ้าบรมวงศ์เธอ -

กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์

14. คำฉันท์ เรื่องนางโสภณีกัษราภส พระนิพนธ์พระเจ้าบรมวงศ์เธอ -

กรมหลวงพิชิตปรีชากร

15. อลินจิตต์คำฉันท์ พระนิพนธ์ พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา